

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ, ВИТОКИ ТА ПОЧАТОК ФОРМУВАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ГЕРМЕНЕВТИКИ

БЕРНЮКОВ Анатолій Миколайович - кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри правознавства Хмельницького інституту соціальних технологій ВМУРОЛ «Україна»
УДК 340.12

В представленной статье осуществляется диахроническое исследование становления методологии юридической герменевтики. Согласно этому автором осмысливаются ключевые моменты такого процесса в свете развития современной западноевропейской философско-теоретической мысли. В этом плане взгляд на такой важный и актуальный вопрос юридической науки для нашего времени – есть методологически обоснованным и заслуживает на широкое научное внимание.

Ключові слова: право, правова реальність, правопізнання, правова герменевтика.

Як відомо, однією з найзатребуваніших тем в західноєвропейській філософії права, нині є юридична герменевтика. У нашій же країні неабияка висока актуальність такого дослідження набуває додаткової ваги та особливого значення не в останню чергу й через те, що також кратно посилюється дефіцитом прояву усієї сутності *jus* у сучасному українському соціумі. Не буде перебільшенням, коли скажемо, що склалось важке кричуще становище з пізнанням, а відтак і реалізацією права в країні. Неправильне розуміння *jus* на теоретичному рівні – це лише півбіді, але значно страшніше – в практичній площині. При цьому, перше неодмінно переростає в друге. І навпаки, друге, як відомо, неминуче впливає з першого. Якраз окремим особливим чином в цьому плані звертає увагу на себе та важлива обставина, що характерною

прикметою сьогодення стає все більша дисфункціональність при впровадженні *jus* у житті нашого суспільства. Неправильна правозастосування весь час, протягом нашого відносно довгого існування, незмінно супроводжує нас. І це при тому всьому, що розкриття сутності *jus*, неухильне виконання його вимог та приписів відкриває шлях людини до буття. Посуті, правильне вирішення цього питання є юридичним Граалем, що дає кожному члену соціуму безумовний захист від конфлікту з природою, адже за своїм головним призначенням право покликане стримувати та припиняти конфронтаційні процеси в середині суспільства. Наразі, про це поки що не доводиться говорити як про dokonаний факт, здійснений в існуючій реальності. В нас право до цих пір ще не служить надійною опорою та стійким фундаментом радикальних перетворень та повсякденних рішень. І цей дуже занедбаний стан, в якому перебуває наша правореалізація, вже не можна приховати, таке замовчування є злочинним. Але так не повинно більше довго тривати та продовжуватися й надалі. Ситуація не має залишатися такою, оскільки даний стан справ не може бути визнаний нормальним у країні, що прагне побудувати модель суспільного управління високих демократичних стандартів. І особливо ж цінним у даному плані постають дослідження, здійснені саме в межах юридичної герменевтики. Однак, згодом перше для цього слід прояснити діахронічну детермінацію її

появи, – чого в нашій вітчизняній науці дотепер ще не було зроблено.

Відносно публікацій, у яких започатковано розв'язання означеної нами проблеми і на які ми спираємось у нашій роботі, то тут можна відмітити, зокрема, наступних авторів: Бакаєва А., Віттіш Г., Гадамер Г., Дільтей В., Екхарді Х., Лібер Ф., Саммет Дж., ФARR Дж., Шлейєрмахер Ф. тощо. Попри це, не применшуючи внесок даних вчених у розробку теми, слід зазначити, що в їхніх роботах лише намічене вирішення зазначеного питання. Тож історія становлення правової герменевтики, як основної методології, функціонуючої в юридичній реальності, потребує свого подальшого та більш глибокого дослідження, – що, відповідно, і ставиться нами в якості цілі даної статті. Але, насамперед, нагадаємо деякі сучасні визначальні риси герменевтичної методології, для формування уявлення, про що далі буде вестися мова в історичному сенсі.

Отже, загальноприйнято, що центральною герменевтичною категорією, якою співвимірюється континуум, є інтерпретація в її тричленності розуміння-тлумачення-застосування, що, по суті, і становить об'єкт дослідження даної методології. Безпосереднім предметом цієї проблематики виступають межі та зміст тексту, що класично уявно ілюструється формулою статичного трикутника, де точкою нижньою лівого кута виступає автор, вершиною трикутника є твір, а точкою правого нижнього кута – суб'єкт пізнання. Динамічною схемою герменевтичною передачею інформації видається зображення наступної зв'язки ланок: першопочатковий зміст – текст – зінтерпретований результат. У цьому відношенні однією із центральних проблем виступає питання щодо можливості поставлення знаку рівності між первинним задумом автора та відповідно отриманим гносеологічним висновком шляхом пізнання існуючого між ними посередника, тобто твору. Іншими словами, постає питання об'єктивності інтерпретації. Як ми знаємо, у класичній версії герменевтичного трикутника на нього дається ствердна відповідь.

Так, у філософській концепції Ф. Шле-

йєрмахера головним завданням є пізнання авторського змісту тексту, зокрема через безумовне та повне розуміння його творця (шляхом перенесення на його місце, тимчасово побувши в його «шкурі» у той момент, коли він писав), – що тут оголошується цілком можливим. У результаті того, що потрібно було лише зрозуміти задум створювача, то питання об'єктивності пізнання в меті даного процесу знімалося, – воно піднімалося лише в блоці виконання (тобто труднощів «технічного» здійснення), пов'язаної з її розкриттям. Дільтейвсько-шлейєрмахерівська герменевтика в цьому сенсі пропонувала нам забезпечення певним набором критеріїв та методів (здебільшого психологічного походження), які б мали забезпечувати таку відповідність результату інтерпретації. У цьому плані пізнання нагадувала певного роду археологічні розкопки з метою встановити первинно-запрограмовану початковість смислу за залишками слідів духу Іншого.

Онтологічна ж герменевтика, з одного боку, прагне позбавитись відмінностей між об'єктивністю та суб'єктивністю, стираючи між ними розрізнення. Тут більше не передбачається протиставлення інтерпретатора з предметом пізнання: в цьому просто відпадає необхідність. Екзистенціальний етап розвитку показав нам кардинально іншу позицію: суверенне буття твору, незалежне та власне життя-існування останнього як від самого автора, так і перекладача. У зв'язку з таким знеособленням тексту по відношенню до його творця, він постав як самодостатня конструкція, що дескрептивно розкриваючись в недосконалому світі належного, вже сам пропонує надиктувати свою інтерпретацію суб'єкту, розкриваючи свої приховані змісти. Пізнання стало власною та особистою справою дослідника.

По суті, в екзистенціалізмі своєрідним чином відбулась абсолютизація шлейєрмахерівської вимоги-максими зрозуміти автора краще, ніж він себе сам. Відтепер, скоріше слід вже було ліпше пізнати твір, ніж це зробив його творець. За такого підходу автор вже не був зв'язаний по руках та ногах авторським змістом. Таким чином, стало більше не важливим з'ясування того,

що хотів сказати автор. Тепер вже головна мета – зрозуміти сам твір, безвідносно до його безпосереднього створювача. Відтак, інтерпретатор де-факто заміщав собою автора, сам ним ставав, наділяючи текст своїм значенням, наповнюючи його тим змістом, який суб'єкту примусово вказує буття через інтерпретований предмет. Твір поставав як окрема частина буття, зі своєю власною онтичною сутністю, що, однак, для «активного зовнішнього» мала відкрито-релятивну, нескінченну систему можливості своїх значень. Відтак, екзистенціалізм наголошував, що немає одного змісту, і все залежить від інтерпретатора, який і має вибрати для себе один із безлічі змістів, пропускаючи через себе текст та впускаючи, інтегруючи його у власний світ. Тому кінцеве значення ставало глибоко суб'єктивним: дух повинен був зупинитись на одному із інтерпретаційних варіантів в силу онтообставин, що склалися на момент пізнання.

Примиренням гострої боротьби прихильників пошуків в інтерпретаційному акті лише авторського змісту без привнесення у віднайдений зміст нічого свого (що ще й досі активно відстоюється літературною герменевтикою) та прибічниками онтологічного віднаходження змісту самого тексту, стала гадамерівська концепція «зближення горизонтів», тобто урівняння автора й інтерпретатора, згідно з якою у твір завжди вкладається авторська ідея, однак яка прочитується кожною історичною традицією щоразу по іншому, відповідно до існуючого історичного досвіду. Разом з тим немає єдності у розумінні способу пізнання – досі існує різнобічне трактування у головному рушійному механізмі інтерпретації: дільтеєвська категорія «життя», «чуттєві даності» під час феноменологічної редукції, хайдагерівське намагання сягнути дійсного буття, чи пропагований останнім часом метод відкритого діалогу (так званий неосократизм).

Сама ж герменевтична теорія права є однією з найстаріших і, водночас, найбільш дискусійною серед усіх різновидів «інтерпретаційних вчень». Її початок можна простежити ще в римській юриспруденції. Остання, саме завдяки намаганням

тогочасних відомих правників розвинути законодавче інтерпретаційне мистецтво, стала тоді однією з найрозвинутіших галузей. У спробі вироблення найбільш вдалих, ефективних та прийнятних практик врегулювання суспільних відносин через створення та постійне вдосконалення-уточнення основоположних юридичних понять (деякі з яких не втратили своєї актуальності й понині), з метою створення найбільш справедливого укладу співжиття в Римській імперії, вони досягли значних вершин. Недаремно, деякі з таких авторитетних юристів наділялися правом офіційного тлумачення законів у своїх коментарях до них. Так, наприклад, важливим герменевтико-правовим артефактом в цьому плані є «Дигести Юстиніана» [2].

Відтак, уся ця першопочаткова права герменевтика не мала методологічний статус та носила характер лише юридичної техніки риторичного аргументування. Про це говорить і дослідниця Бакаєва: «Питання тлумачення права в стародавній час і середні століття були предметом риторики і розглядалися в безпосередньому взаємозв'язку з топікою і теорією статусів. Для вирішення правових проблем була створена теорія тлумачення тексту – риторична доктрина статусів. Розгляд справи по статусах – спроба формалізувати інтерпретацію законодавчого тексту або визначити поле, в якому буде розгортатися юридична аргументація і здійснюватися вибір рішення. Поняття статусу запозичене у греків, які мали на увазі під ним підставу для виникнення спору, суть справи. Визначивши суть спору, необхідно далі оцінити те чи інше діяння відповідно до приписів тексту закону. Для цього необхідно було виробити прийоми інтерпретації правових текстів, які спочатку розглядалися як підвиди статусів ... І хоча питання тлумачення права і пізніше перебували в центрі юридичних досліджень, на довгий час зникло усвідомлення їх зв'язку з риторикою і топікою. Погляди дослідників звернулися до герменевтики» [1, с. 8-9].

Попри це, науково-усвідомлене та системно-методологічне використання терміну «правова герменевтика» було відкладе-

но на декілька віків та було вжито значно пізніше. Чи не першими історично у цьому плані можна відзначити, зокрема, німецького юриста Х.Г. Екхарта (1716-1751). У своєму дослідженні «Юридична герменевтика: в двох частинах» (1750) [3], він наводить найвдаліші приклади інтерпретацій в галузі цивільного права давньоримськими юристами, коментуючи принципи тлумачення, якими вони при цьому користувалися. Згодом цей термін можна зустріти вже в іншого німецького юриста Г.Г. Віттіша (1777 – бл. 1855) у його університетському дослідженні «Субсидіарні принципи юридичної герменевтики» (1799) [7]. Цей вчений не тільки аналізує давньоримські логіко-інтерпретаційні принципи, але й намагається застосувати їх вже при побудові сучасної системи цивільного права. Підтримав такий задум ще один відомий на той час німецький правник Й.Г. Саммет (1719-1796) у виданій посмертно праці «Герменевтика права» (1801) [6].

У цьому зв'язку, варто погодитися із думкою Бакаєвої про те, що «у середні століття починає формуватися юридична герменевтика як мистецтво тлумачення правових текстів. У Новий час більшість дослідників, які використовували юридичну герменевтику, обмежувалася повторенням і коментуванням правил тлумачення, сформульованих ще римськими юристами і збережених в Дигестах Юстиніана, зрідка роблячи деякі поправки і доповнення» [1, с. 9]. Відтак, «під час періоду становлення і розвитку юридичної герменевтики було зроблено багато відкриттів, які дають великий матеріал для роздумів не так юристам-практикам, скільки вченим, які намагаються побудувати універсальну теорію розуміння, або вченим, які розробляють теорію аргументації» [1, с. 10-11].

На початку ХІХ ст. поняття юридичної герменевтики поступово вводиться у німецькі юридичні підручними, потім закріплюється у вищій школі інших західноєвропейських країнах. Причому, використання даного терміну безперервно вдосконалюється, уточнюється, оновлюється його зміст шляхом осучаснення; він все більше відривається від прив'язки його до

античних римсько-правових інтерпретаційних практик та знаходить все більший вжиток у безпосередній тогочасній правореалізації. Більше того, завдяки переселенців до Нового світу, цей термін міцно входить й у науковий обіг США.

Не в останню чергу до такої експортної популяризації доклав руку, зокрема, відомий німецько-американський юрист Ф. Лібер (1800-1872). Так, перебравшись у 1827 р. до Бостона через політичні переслідування, він активно продовжує тут займатися герменевтико-правовими питаннями, випустивши в двох номерах 1937-1938 рр. тодішнього авторитетного журналу «Американський юрист та право» свою працю під назвою «Правова та політична герменевтика або принципи тлумачення і побудови в галузі права та політики» [5]. Причому, як справедливо вказує американський вчений Дж. Фарр, у своїй роботі, спеціально присвяченій дослідженню філософсько-юридичних ідей Лібера Ф., «Герменевтика з'явилася на землі, готовий до інтерпретаційних роздумів» [4, с. 84], відкривши для американської наукової громадськості нову сферу думки. Як далі пояснює цей сучасний науковець: «Це нове поле думки не було абсолютно новим ні для Лібера, ні для когось іншого ... Але ... Лібер був одним із перших авторів, якщо не найпершим автором американської книги «по «герменевтиці», явно так названої. Він також допоміг розширити застосування герменевтики до правових та політичних речей. Попереднє використання було обмежене в основному теологічними колами в Великобританії та Америці та в філологічних колах Германії. Звичайно, що на карту було поставлено значно більше аніж цей термін; це вже були ті самі методи інтерпретації та будівництва в новій республіці ... Америка ж була відома своїми сперечаннями, політичною пихатістю та богословськими суперечками» [4, с. 84]. Ліберівська герменевтика, таким чином, мала стати науковою основою, що забезпечувала б практику для високих демократичних стандартів, закладених у політико-правову систему США, зокрема, конституційну. Відповідним чином, у цих умовах і побудована згадана наукова робота даного вченого,

а саме: вона створена у вигляді серії його роздумів, в центрі уваги яких знаходяться питання про основний закон, ідеї політичної науки, республіканізм та відповідні технології інтерпретації.

При цьому, є правильним і наступне зауваження Дж. Фарра, що «при складанні герменевтики, Лібер сподівався викласти принципи конституційного тлумачення «як рецепт куховарської книги». Але головним чином він прагнув уточнити лінгвістичні основи і політичні зобов'язання перших принципів інтерпретації та будівництва як такого. «Немає жодної причини, – сказав він, – чому цей термін [герменевтика] не повинен використовуватися у всіх науках, в яких інтерпретація і будівництво стають необхідними, коротше у всіх галузях, в яких ми зобов'язані встановити почуття слів і відрегулювати дії відповідно до їх духу і істинного імпорту». Громадяни склали основну аудиторію для герменевтики, і це так задумано, тому що «кожного громадянина необхідно знати, як інтерпретувати та правильно і сумлінно будувати». Ось саме для «встановлення найбільш суттєвих принципів» герменевтики, тоді був проект німецько-американського політолога, який збирався розширити її масштаби, політизувати і популяризувати її термінологію, та мобілізувати її практичну енергію для громадян нової конституційної республіки» [4, с. 85].

Виклад своїх думок Лібер Ф. починає одразу ж простим, але глибоким поясненням необхідності в існуванні герменевтики: «Не існує прямого спілкування між людськими розумами; які б не були думки, емоції, концепції, ідеї захвату чи мовчазного погодження, як чуттєві заклики до інших людей, ми не можемо передати наш об'єкт, як те, що переміщується в нас всередині, не вдаючись до зовнішнього прояву цього, тобто знаків. Людина, стільки скільки вона знаходиться на Землі, не маючи можливості безпосередньої комунікації між індивідуумами, не може обходитися без знаків, що покликані передавати вираження її почуттів. Найбільш хвилюючі емоції серця матері, яка спостерігає за стражданнями дитини, найбільш абстрактна

медитація філософа, піднесена концепція поета або найвірніша відданість мученика в чистій та благородній справі не можуть бути більше сприйнятими іншими або повідомлені ним без знаків або проявів, ніж найбільш поширені щоденні бажання чи наша фізична потреба в хлібі насущному або захисті» [5, с. 1]. Як розгорнуто пояснює далі цей вчений, такими знаками послідовно є усне висловлення, письмове слово, повномірний текст. І все це, як доводить Лібер, з необхідності потребує інтерпретації, що представляє за його висловом не просто «довільність, але повинна здійснюватися по правилам». «Виробленням та дослідженням останніх, – зазначає Лібер, – саме і покликана займатися герменевтика, особлива важливість застосування якої є в сфері політики та права».

Лібер намагається пов'язати між собою через категорію «інтерпретація» два давніх мистецтва: управління суспільством через юридичне врегулювання суспільних відносин. Слід сказати, що на момент публікації даної праці точилося багато суперечок з приводу тлумачення конституції США, тож його дослідження стало значним внеском у розв'язанні даної проблеми. Лібер стверджував, що «основний закон» не терпить релятивістського тлумачення, оскільки його слова були ретельно виміряні, текст максимально відпрацьований. У цілому ж, цей вчений розрізняє два види інтерпретації: 1) «мистецтво з'ясувати істинний сенс будь-якої форми слова»; 2) своєрідне «будівництво» висновків, як на кресленні, повною мірою дотримуючись предметів, які знаходяться поза межами прямого вираження в тексті.

Отже, підсумовуючи охарактеризовує здійснений Лібером герменевтичний пролив, Фарр Дж. вказує, що це було «таким видатним та довгочасним роздумом про герменевтику на такій ранній та важливій стадії юридичного та політичного тероризування в Америці. Більше того, потрібно й зважати на залишення без належної уваги даної актуальної теми, принаймні, в останні десятиріччя дев'ятнадцятого століття» [4, с. 85].

АНОТАЦІЯ

У представленій статті здійснюється діахронічне дослідження становлення методології юридичної герменевтики. Відповідно автором осмислюються ключові моменти цього процесу в світлі розвитку сучасної західноєвропейської філософсько-теоретичної думки. У цьому плані погляд на дане важливе та актуальне питання юридичної науки для нашого сьогодення – є методологічно обґрунтованим та заслуговує на широку наукову увагу.

SUMMARY

In the presented article diachronic research of formation of methodology of a legal hermeneutics is carried out. According to it the author comprehends the key moments of such process in the light of development of modern West European philosophical and theoretical thought. In this plan a look on such important and topical issue of jurisprudence for our time – is methodologically reasonable and deserves on broad scientific attention.

І лише тільки у ХХ ст. герменевтико-юридична теорія отримала більш конкретний та визначений статус в теорії філософії права. Це було наслідком щонайменше двох різних факторів. По-перше, в ХІХ столітті розпочалася жвава дискусія про методологію в юриспруденції, яка триває і не припиняється донині. В цих дебатах взяли участь представники всіх основних рухів й шкіл, як природно-правового характеру, так і в перших рядах – позитивістського спрямування. У ході такого спору юргерменевтична теорія запропонувала свій методологічний підхід (який служив в якості альтернативи і в той же час був конкурентом для інших понять), принаймні у феноменологічному варіанті онтології права. По-друге, в ХІХ ст. Ф. Шлейєрмахер та В. Дільтей висунули ідею створення загальної філософії герменевтики, яка, по суті, мала бути «методологією розуміння» для всіх дисциплін гуманітарних наук, у тому числі юриспруденції. Приписування такої функції герменевтики слідувало через сприйняття цими авторами антиприродничого підходу. Вони бачили перспективу (що має нині тенденцію піддаватися критиці) в протиставленні методології точних наук (мета яких, на їх думку, полягає в тому, щоб роз'яснювати явища) гуманітарній сфері. І в цій останній галузі знань герменевтика, як підкреслював, зокрема, Дільтей, мала функцію зрозуміти «прояви людського духу» (життя), що знаходять своє вираження в мові. За-

лишалось лише адаптувати ці положення в юридичній сфері. Однак, як це відбувалося на практиці, є вже темою для наступних наукових розвідок.

Література

1. Бакаева А.С. Юридическая герменевтика как научное направление правоведения // *Влада. Людина. Закон.* – 2013. — № 2. – С. 8-11.
2. *Дигесты Юстиниана. Избранные фрагменты: Пер. с лат.* – Наука: Мысль, 1984. – 456 с.
3. Eckhardi C.H. *Hermenevticae Ivris Libri Dvo.* – Jenae: Cuno, 1750. – 423 p.
4. Farr J. *The Americanization of Hermeneutics: Francis Lieber's Legal and Political Hermeneutics // Legal Hermeneutics. History, Theory, and Practice / Edited by G. Leyh.* – Berkeley, Los Angeles, Oxford: University of California press, 1992. – P. 84-104.
5. Lieber F. *Legal and political hermeneutics, or, Principles of interpretation and construction in law and politics, with remarks on precedents and authorities.* – St. Louis: F.H. Thomas and Co., 1880. – 352 p.
6. Sammet J.G. *Hermeneutik des Rechts.* – Leipzig: Johann Friedrich Wittwe, 1801. – 216 s.
7. Wittich H.G. *Principia et subsidia hermeneuticaejuris.* – Gottingae: Vandenhuck, 1799. – 103 p.